

De falske samene

SKUP - metoderapport

Tittel på prosjektet: De falske samene

Innsendere: Marie Elise Nystad, Johan Ante Utsi, Gyda Katrine Hesla

Illustrasjon: Egil Ursin

Takk til: Benjamin Fredriksen, Beth Mørch Pettersen, Jan Roger Østby, Morten Waagø, Joni Saijets, Mattis Wilhelmsen, Roald Marker, Simon Piera Paulsen, Naina Helén Jåma, Frode N. Børfjord, Håvard Gulldahl, Lisa Rypeng

Arbeidsledere: Inghild Eriksen og Gyda Katrine Hesla

Redaksjon: NRKs undersøkende redaksjon nord

Redaktør: Robin Mortensen

Publisert: Fra 8.12.22. Arbeidet pågår fortsatt

Kontaktperson: Robin Mortensen

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	3
1.1 Dette er saken	3
1.2 Slik kom arbeidet i gang	3
2. Metoder	4
2.1 Hvorfor undersøker vi Sametingets valgmanntall?	4
2.2 Hypoteser	5
2.3 Tilgang til valgmanntallet	5
2.4 Klagesakene	6
2.5 Kriteriene for stemmerett	7
2.6 Fremskrittspartiet	8
2.7 Kontroll med innmeldingene	9
2.8 Politikerne i nord	10
3. Etikk	11
4. Spesielle erfaringer	12
4.1 Programvarer forstår ikke samisk	12
4.2 Søring som metode	12
5. Motstand	13
5.1 våre metoder ble kritisert	13
5.2 Ikke innsyn	14
6. Organisering av arbeidet	15
7. Dette er nytt	15
8. Oppsummering	16
9. Konsekvenser	17

1. Innledning

1.1 Dette er saken

«Nei, jeg er ikke same, nei. Langt derifra. Og jeg kommer ikke til å bli det heller.»

Det svarte Nils Petter Tonning fra Møre og Romsdal da vi spurte ham direkte om han oppfatter seg selv som same.

Likevel hadde han stilt til valg for Fremskrittspartiet ved siste sametingsvalg. Og han var ikke den eneste.

Våre undersøkelser viser at flere politikere har fått stemmerett og stilt til valg ved Sametinget i Norge, uten at de oppfyller de nødvendige kriteriene for å delta i det samiske demokratiet.

Vi har undersøkt hvordan det samiske demokratiet forvaltes i Norge og funnet ut at det er svakheter i systemet som kan utnyttes.

Med våre saker har vi vist at politikere har misbrukt et tillitsbasert system, som på sikt kan svekke det samiske demokratiet.

1.2 Slik kom arbeidet i gang

Høsten 2021 var det sametingsvalg, og NRK Sápmi hadde endelig fått tak i et eksemplar av valgmanntallet for det året.

NRK hadde ved flere anledninger tidligere prøvd å få innsyn i manntallet, men Sametinget avviste konsekvent begjæringene og begrunnet dette med at Sametinget har en restriktiv praksis med å gi tilgang til manntallet av andre grunner enn politisk arbeid.

Det måtte derfor omfattende kildearbeid til før vi fikk tak i eksemplaret.

Vi hadde flere spørsmål og startet med å undersøke om vi fant noen uregelmessigheter i manntallet.

Det ferske sametingsvalget hadde gitt en ny og kanskje overraskende tendens. Partiet Nordkalottfolket hadde gjort et brakvalg.

Fra å være et lite parti med tre representanter i 2017 hadde de nå vokst seg til Sametingets nest største, med 9 av 39 representanter.

Men partiets politikk provoserer de etablerte partiene, med styringspartiet Norske Samers Riksforbund i spissen. Partiet har blant annet ønsket et felles kven- og sameting.

Under den høytidelige åpningen av Sametinget stilte to av partiets representanter opp i kvendrakt.

De ble intervjuet av den kvenske avisen Ruijan Kaiku, hvor de benyttet anledningen til å takke alle kvenene som hadde stemt på dem.

Dette vekket vår nysgjerrighet: Sametinget er jo ifølge Samelovens paragraf 1-2 et folkevalgt organ valgt av og blant samene, ikke kvenene. Hvordan hadde det seg at de takket for kvenske stemmer? Hadde dette noen sammenheng med valgmanntallet?

Det er forholdsvis åpne kriterier for å kunne be om å bli innført i Sametingets valgmanntall. Kunne det utnyttes? Hvem ville i så fall ha interesse av å gjøre det, og hvorfor?

Og det viktigste spørsmålet: Hvordan kontrollerer Sametinget opplysningene til dem som ønsker å skrive seg inn i manntallet?

Ideen ble satt på vent høsten 2021, men ble plukket opp igjen da NRK Sápmi ble en del av gravegruppa til distriktskontorene til NRK i Nord-Norge våren 2022.

Ideen hadde modnet, og vi hadde med stor interesse lest diverse artikler og ytringer om det samiske demokratiet og hvem som kunne ha nytte av å delta i det.

I et leserinnlegg fra 2016 kom professor Ivar Bjørklund med oppsiktsvekkende påstander om at Sametinget kunne bli brukt politisk av personer som hadde helt andre interesser enn å fremme samisk språk og kultur, at valgmanntallet kunne være en trojansk hest som ville ødelegge det samiske demokratiet innenfra.

Var det virkelig slik? Og hvordan kunne vi finne ut av det?

2. Metoder

2.1 Hvorfor undersøker vi Sametingets valgmanntall?

Sametingets valgmanntall er selve grunnsteinen for det samiske demokratiet. Det er et register over dem som har stemmerett ved Norges urfolkparlament.

Fra første valg i 1989 har manntallet vokst fra litt over 5000 stemmeberettigede til over 23.000 i 2023.

Stadig flere fornorskede samer anerkjenner nå sin samiske identitet og ønsker å delta i det samiske demokratiet.

I over hundre år, fra 1850- til 1960-tallet, hadde Norge en målrettet fornorskingspolitikk retta mot samer og kvener/norskfinner, der deres språk og kultur ble motarbeidet og erstattet med den norske majoritetens språk og kultur. Nå ønsker mange å ta tilbake det tapte.

Men er det bare derfor manntallet vokser?

Siden opprettelsen av Sametinget i 1989 har Sametinget fått mer innflytelse, blant annet gjennom at Sametinget har lovfestet rett til å bli konsultert i saker som kan påvirke samiske interesser.

Spesielt i arealsaker står ofte reindriftsinteresser i konflikt med ulike utbyggingsplaner, slik som gruver, vindmøller og hyttefelt.

Kan det føre til at enkelte kan tenke seg å utnytte systemet og forsøke å endre politikken innenfra?

Og hvordan er det egentlig Sametinget kontrollerer at de som ønsker stemmerett, oppfyller kriteriene for å få det?
 Dette ville vi undersøke nærmere.

2.2 Hypoteser

Vi har jobbet etter verkstedmodellen, som er NRKs felles mal og metodikk for gjennomføring av undersøkende prosjekter. Basert på vår foreløpige research satte vi oss to mål for prosjektet, et minimumsmål og et maksimumsmål.

Maksimumsmålet gikk ut på at vi ville avsløre at maktpersoner i et nettverk hadde planlagt og systematisk brutt manntallskriteriene. Dette hadde de gjort for å få råderett over land og vann i Finnmark. Det ville føre til at samisk selvbestemmelse måtte vike for andre interesser.

Minimumsmålet vårt var å avsløre at enkeltpersoner med makt og innflytelse hadde brutt kriteriene for å stå i Sametingets valgmanntall for å påvirke enkeltsaker. Det ville føre til at samisk selvbestemmelse måtte vike for andre interesser.

Vi laget en rekke underhypoteser vi ville undersøke.

Hvor sterke er kriteriene og kontrollen som ligger til grunn for å melde seg inn? Har politiske partier rekruttert ikke-samer til valgmanntallet? Har ordførere i Finnmark brutt kriteriene for å kunne stå i manntallet? Får det noen konsekvenser hvis noen bryter kriteriene?

Vi så også hva som skjedde i nabolandet Finland, hvor det i mange år har vært heftig debatt om hvem som skal få lov til å stemme ved det finske Sametinget. Der har valgmennda slettet flere fra manntallet, fordi de mener at de ikke oppfyller kriteriene for stemmerett. Vi hadde ikke hørt om liknende saker i Norge. Er det slik at kontrollen med manntallet er dårligere i Norge enn i Finland og Sverige, og eventuelt hvorfor?

2.3 Tilgang til valgmanntallet

Vi trengte tilgang til manntall for flere valg enn det ene manntallet vi allerede hadde. Via kildearbeid hadde vi allerede fått tak i Sametingets valgmanntall for 2021. For å kunne se utviklingen i manntallet, og for å kunne kvalitetssikre opplysninger, trengte vi også tilgang til manntallene fra tidligere år.

Da vi så nærmere på Forskrift om valg til Sametinget, så vi at alle som stiller liste ved valget, har rett til å få valgmanntallet utlevert.

Dermed visste vi hvem som kunne sitte på kopier av manntallene. Etter hvert fikk vi en stor pose med masse ark fra en kilde. På grunn av kildevern kan vi ikke opplyse om hvem denne kilden er. Men i posen lå manntallene fra helt tilbake til 2005.

For at vi skulle kunne søke i og sammenlikne manntallene, måtte vi først digitalisere dem.

Vi bestemte oss for at vi ønsket å undersøke manntallene for 2013, 2017 og 2021. Manntallet for 2021 var allerede en Excel-fil, og vi bestemte oss for å lage Excel-filer av manntallene for 2013 og 2017 også.

Vi skannet alle sidene og fikk laget PDF-versjoner av manntallene.

Ved hjelp av Acrobat Reader fikk vi tolket PDF-filene og deretter lastet dem inn i Excel. Utfordringen var at Acrobat Reader ikke klarte å lese samiske bokstaver. Dermed ble mange av navnene og stedsnavnene uforståelige. Blant annet ble bokstaven Á omgjort til Å.

Vi fikk dermed en stor vaskejobb og gikk manuelt gjennom 32.000 navn for å være sikre på at alt ble riktig. Samtidig ga arbeidet oss god kunnskap om listene.

Parallelt med dette søkte vi Sametinget om innsyn i valgmanntallene for årene 2013, 2017 og 2021. Sametinget avsto imidlertid vår søknad med en begrunnelse om at «Sametinget har etablert en streng praksis når det gjelder tilgang til valgmanntallet. Bruken av manntallet er begrenset til valgarbeid, og NRKs søknad faller utenfor dette.»

2.4 Klagesakene

I tillegg til Norge er det også Sameting i Sverige og Finland. I nabolandene har det i mange år vært stor uenighet om hvem som oppfyller kriterier for å stå i valgmanntallene, og flere klagesaker har versert i mediene. I Finland har klagesakene gått helt til den Högsta förvaltningsdomstolen, med det resultat at nærmere 200 personer er gitt stemmerett ved Sametinget i Finland, mot Sametingets vilje.

I Norge, derimot, har det ikke vært skrevet om noen klagesaker. Dette syntes vi var veldig merkelig. Derfor bestemte vi oss for å undersøke hvor mange klager Sametinget hadde fått i forbindelse med innmeldinger til valgmanntallet.

Da vi først ba om innsyn i dette, fikk vi avslag. Sametinget henviste til Samelovens paragraf 2-6 og begrunnet avslaget med at valgmanntallet kun er tilgjengelig for den myndighet som har ansvar for gjennomføring av valg til Sametinget eller etter samtykke fra Sametinget. De henviste også til offentlighetslovens paragraf 13, første ledd, punkt 1, som gjelder tausehetsplikt for «personlige forhold».

Vi klaget på avslaget, hvor vi presiserte at vi ikke ba om innsyn i registreringer, men i klager, og at Sametinget ikke hadde grunnlag til å avslå innsynet med Samelovens paragraf 2-6. Vi brukte Presseforbundets klagemaler til hjelp når vi skulle begrunne klagen i forhold til tausehetsplikt for noens personlige forhold, og ba Sametinget om å ta ut taushetsbelagte opplysninger og gi innsyn i resten av dokumentet. Vi viste til at unntaket i Offenlighetsloven paragraf 13(1). jf. Fvl paragraf 13, gjelder opplysninger, og ikke hele dokument.

Fire måneder etter at vi sendte vår innsynsbegjæring, fikk vi innsyn i alle klagen som var sendt til Sametinget etter at Sametinget fikk ansvaret for valgmanntallet i 2004. Vi ble veldig overrasket da vi innså at det kun var snakk om to klager i perioden 2004-2022. To personer hadde klaget inn i alt fem personer i løpet av 18 år.

Navnene på de innklagede var sladdet, men det var ikke navnene til de to som hadde klaget.

Vi tok kontakt med de to klagerne. Den ene ville ikke si noe mer om klagen, siden klagen ikke var tatt til følge. Vedkommende ville heller ikke fortelle oss hvem hun hadde klaget inn.

Den andre klageren, derimot, var villig til å snakke – og slik havnet vi i Moss. Tidligere sametingspolitiker for Norske Samers Riksforbund, Anita Persdatter Ravna, hadde klaget inn to personer fra Moss, som begge hadde tilknytning til Fremskrittspartiet.

Hun hadde blitt oppmerksom på navnene da hun hadde tatt turen innom rådhuset i Moss. Valgmanntallet legges nemlig ut til offentlig ettersyn i en begrenset tidsperiode hvert valgår, slik at offentligheten kan kontrollere hvem som er i manntallet og kreve retting eller oppdatering hvis det oppdages feil.

De to innklagede var Frps ordfører kandidat Michael Andreas Byrding Torp, og Bente Øyan Sveum, som hadde vært fylkessekretær for Frp i Oslo og Akershus i en årrekke. I tillegg hadde hun vært vararepresentant til Stortinget.

Ravna tvilte på om de oppfylte kriteriene for å få stemmerett ved Sametinget, og dermed sendte hun en klage til Sametinget.

Men klagen til Ravna var kommet inn etter klagefristen, og derfor hadde ikke Sametinget behandlet klagen. Vi bestemte oss for å se nærmere på klagesaken.

2.5 Kriteriene for stemmerett

For å kunne stemme ved sametingsvalget må man først be om å bli skrevet inn i Sametingets valgmanntall. Det er noe personen selv må gjøre. Det er to kriterier som må oppfylles for å få stemmerett.

Det første kriteriet er et subjektivt kriterium. I loven står det at man skal oppfatte seg selv som same, altså ha en samisk identitet. I Lovdata Pro leste vi i forarbeidet til Sameloven at dette var grunnvilkåret for stemmerett.

Det andre kriteriet er et objektivt kriterium, og her er det snakk om personens tilknytning til samisk språk. Hvis ikke personen selv snakker samisk, må en av foreldrene, besteforeldrene eller oldeforeldrene ha hatt samisk som hjemmespråk under oppveksten. Det holder også at du er barn av noen som allerede står i manntallet.

Både det subjektive og det objektive kriteriet må være oppfylt for å få stemmerett. Identitet og etnisitet er et følsomt tema, og det er lett å trå feil. Vi diskuterte lenge hvordan vi skulle nærme oss tematikken. Skulle vi ettergå personenes samiske tilknytning og slekt?

Vi så i forarbeidene at det viktigste kriteriet for å få stemmerett var å oppfatte seg selv som same. Men vi hadde en hypotese, ut fra den offentlige debatten om manntallet, særlig i Finnmark, om at den generelle oppfatningen er at det er nok å oppfylle språkkriteriet for å melde seg inn.

Vi bestemte oss for å undersøke grunnvilkåret for å få stemmerett, nemlig om personen oppfatter seg selv som same.

Hvordan skulle vi gjøre det?

Den eneste måten vi kunne finne ut av om de innklagede personene faktisk oppfattet seg som samer, var å spørre dem direkte.

2.6 Fremskrittspartiet

Vi tok derfor kontakt med de to fremskrittspartipolitikerene i Moss og ba om intervjuer med dem i forbindelse med klagesaken.

Vi var tre personer i teamet, to fra Indre Finnmark og en fra Asker. Vi bestemte oss for å la Gyda, med sin østlandsdialekt, være den som tok kontakt med dem.

De to i teamet med samisk aksent hadde nemlig tidligere opplevd at kilder ikke ville snakke med dem om samiske forhold. Ved flere tilfeller ble de også møtt med mistenksomhet, der kilder sa rett ut at de mente samiske journalister hadde en agenda med sine saker og spørsmål.

Ordfører kandidaten ga over telefon vage svar på hvorfor han hadde meldt seg inn i valgmann tallet og hvorfor han ikke lenger stod der. Han av slo til slutt å stille til intervju. Det ville derimot den tidligere fylkessekretæren Bente Sveum. Vi møtte henne på en kafé i Moss og var veldig spente på hvordan hun ville svare på våre spørsmål.

Hun fortalte at hun ble med i valgmann tallet fordi Fremskrittspartiet ønsket å stille liste i Sametingets valgkrets for Sør-Norge og trengte folk til å stå på denne lista. Hun meldte seg inn i valgmann tallet med begrunnelsen «at hun hadde noe slekt nordpå». Men same, det var hun ikke, sa hun selv da vi spurte henne om det.

Siden hun ikke oppfattet seg selv som same, oppfylte hun heller ikke grunnvilkåret for få stemmerett ved sametingsvalget.

Fra før var det kjent av parti programmet til Fremskrittspartiet at det, som det eneste partiet på Stortinget, har programfestet at de ønsker å legge ned Sametinget.

Nå visste vi at partiet hadde rekruttert i alle fall én person som ikke oppfylte kriteriene for å få stemmerett. Men var det bare henne, eller var det flere?

Vi hadde en hypotese om at partiene rekrutterte personer til valglistene for å kunne stille liste til sametingsvalget, selv om listekandidatene ikke oppfylte kriteriene for å få stemmerett. Kunne dette faktisk være tilfellet?

Vi ringte alle listekandidatene til Frp i de to sørligste valgkretsene i Sametinget.

Flere bekreftet at de var blitt oppfordret av noen i partiet til å melde seg inn i valgmann tallet slik at de kunne stille liste. Mange hadde også problemer med å svare på om de oppfattet seg selv som same, og noen sa rett ut at det gjorde de ikke.

Hvorfor var det slik at mange av listekandidatene hadde stilt til valg til det samiske parlamentet selv om de ikke oppfylte kriteriene for å få stemmerett? Var dette noe Fremskrittspartiet hadde satt i gang, at de systematisk jobbet med å rekruttere personer

til valglistene, selv om de ikke oppfylte kriteriene? Dette var en hypotese vi ville undersøke.

Vi søkte i aviser og i sosiale medier for å se hva partiet skrev om det å stille lister til sametingsvalget.

Vi fant et Facebook-innlegg fra 2017, der partiet lette etter personer som kunne stå på valglistene for den sørsamiske valgkretsen til sametingsvalget. Årsaken var, ifølge innlegget, at Fremskrittspartiet hadde et mål om å stille lister i alle valgkretser.

Det var på tide å spørre partiet om dette.

Vi tok kontakt med pressekontakt Kai Morten Tarning på partikontoret i Oslo. Fremskrittspartiets ledelse var ikke intressert i å snakke med oss, og lurte på om vi skrev en sak basert på rykter på Sametinget.

Etter flere runder med e-post til partiets administrasjons- og strategisjef Helge Fossum, uten å få svar på våre spørsmål, inviterte vi Fossum til et Teams-møte der vi leste opp den forløpige artikkelen for ham.

Partiet ville fortsatt ikke stille til intervju, men vi fikk til slutt en uttalelse på e-post, der partiet svarte på noen av våre spørsmål. Vi publiserte uttalelsen i sin helhet i vår nettartikkel. Partiet krevde å få hele uttalelsen med i Lørdagsrevy-saken også, men der tok vi bare med det som vi mente var relevant for saken.

2.7 Kontroll med innmeldingene

En av våre hypoteser var at Sametinget ikke hadde god nok kontroll på innmeldingene til valgmannstallet. Vi visste at administrasjonen var liten, mens antall innmeldinger hadde vokst betydelig de siste årene. Vi ba derfor om innsyn i Sametingets rutiner ved behandling av innmeldinger til valgmannstallet.

Vi fikk til svar at Sametinget ikke hadde noen skriftlige rutiner på dette.

Vi fikk også opplyst at det å melde seg inn, var basert på tillit, og at Sametinget hadde begrensede ressurser til å kontrollere opplysningene som ble gitt.

Alle som begjærer seg innført i valgmannstallet, må erklære at de oppfatter seg selv som same. Dette er ikke noe Sametinget kan eller vil undersøke, da det er ansett som et subjektivt kriterium.

Det Sametinget *kan* undersøke, derimot, er om personen som er oppgitt som den som har hatt samisk som hjemmespråk (av foreldre, besteforeldre eller oldeforeldre), faktisk er en reell person. Men Sametinget driver ikke med slektstgranskning for å undersøke relasjoner eller språktilknytning. Dermed er også dette objektive kriteriet for innmelding i stor grad basert på tillit.

2.8 Politikerne i nord

Vi hadde som mål å avsløre at maktpersoner utnyttet systemet for å påvirke, enten i et nettverk eller som enkeltpersoner, og at det som stod på spill, var naturressurser og arealer.

En av hypotesene vi ville undersøke, var om nettverk av maktpersoner de siste fem årene hadde mobilisert for å få folk til å melde seg inn i Sametingets valgmanntall, med mål om å påvirke enkeltsaker og for å få rettigheter til land og vann i Finnmark. Hvordan skulle vi finne ut av dette?

Ifølge et leserinnlegg skrevet av professor Ivar Bjørklund ved UIT, var de fleste ordførerne i Finnmark innmeldt i Sametingets valgmanntall. Han mente at det var mulig fordi det var så åpne kriterier for å få stemmerett, altså at det var mulig fordi det var så lett å melde seg inn.

Kravet om samisk som hjemmespråk går helt tilbake til oldeforeldregenerasjonen. For å oppfylle språkkravet er det dermed nok at minst én av åtte oldeforeldre har hatt samisk som hjemmespråk.

Det ville vi se nærmere på. Derfor sjekket vi alle kommunestyrerepresentanter i Finnmark, Nord-Troms, språkforvaltingskommunene samt i de største byene i landet – opp mot valgmanntallet.

Vi laget Excel-liste med kommunestyrerepresentanter og sjekket disse opp mot valgmanntallet fra 2021.

Vi fant at i Finnmark hadde nesten halvparten av kommunestyrerepresentantene stemmerett til Sametinget. Halvparten av ordførerne hadde stemmerett. Når vi så på partitilhørighet, så stod hele 3 av 4 Arbeiderpartiordførere i valgmanntallet.

Det er en interessant tendens å kunne dokumentere fordi det viser at Sametinget blir sett på som en relevant arena for å utøve politikk. Det viser også at politikere ønsker å påvirke de beslutningene som fattes på Sametinget.

Samtidig var bare 16 prosent av den voksne befolkningen i Finnmark med i Sametingets valgmanntall.

Hvorfor var det så mye høyere representasjon i valgmanntallet blant politikere? Kunne det være at noen meldte seg inn, uten nødvendigvis å oppfylle det første kriteriet, altså å oppfatte seg selv som same?

I vår hypotese var det snakk om at tilgangen til naturressurser var noe som stod på spill. Sametinget hadde ved mange anledninger gått imot utbyggingsplaner i Finnmark på grunn av at disse planene var i konflikt med reindrifta i området. Et kjent eksempel var gruveplanene til Nussir i Kvalsund. Samtidig ønsket mange lokale ordførere nye arbeidsplasser og industri til sine kommuner.

I tidligere avisartikler kom det fram at ordføreren i tidligere Kvalsund kommune, Terje Wikstrøm, var en ivrig tilhenger av gruve drift, og at han for noen år siden hadde fått stemmerett ved sametingsvalget.

Han bekreftet i et intervju med oss at det var gruveplanene i hjemkommunen som fikk ham til å lete i slektstreet. Han fortalte at han, til sin overraskelse, fant ut at han oppfylte det objektive kriteriet for å melde seg inn i manntallet.

Dermed meldte han seg inn, til tross for at han på det tidspunktet ikke så på seg selv som samisk.

«Jeg gjorde ikke det i det øyeblikket jeg meldte meg inn. Det skal jeg være ærlig på, og det tror jeg faktisk mange opplever. For meg blir det også en reise, ikke sant», sa Wikstrøm – et svar som kaster lys over hvor krevende det kan være å lage journalistikk om identitetsopplevelse.

Han sa også at han syntes dette kriteriet var unødvendig, for hva ville det vel si å oppfatte seg selv som same?

Dette spørsmålet behandlet vi for øvrig i en oppfølgingsartikkel, der vi så nærmere på ulike måter å oppfatte seg selv som samisk.¹

3. Etikk

En av de store utfordringene i prosjektet var å finne ut om de vi undersøkte, var samer eller ikke. Etnisitet er en sentral del av folks identitet, og for mange derfor et svært personlig spørsmål. Og siden dette er en subjektiv oppfatning, hvordan kan vi som journalister undersøke dette og eventuelt dokumentere det motsatte?

I kjølvannet av fornorskningspolitikken i Norge fra 1850 til 1960 tar stadig flere i dag sin samiske arv og identitet tilbake, særlig på kysten, hvor fornorskningen rammet hardt, og hvor det å være samisk har vært noe man har skjult og skammet seg over. Flere oppdager ikke sin samiske slekt før i voksen alder, og selv om man ikke kan språket, kan man likevel føle tilhørighet til den samiske kulturen.

For mange er derfor den samiske identiteten skjør, og vi ønsket ikke at våre saker skulle ende i diskusjoner om man er «samisk nok» og dermed forsterke følelsen av mindreverdigheit.

Siden vår sak dreier seg om det samiske demokratiet, bestemte vi oss for å holde oss strengt til selve valgmanntallet og kriteriene for å stå oppført der, samt hvordan kontrollsystemet fungerte.

De vi undersøkte, var utelukkende personer som hadde stilt til valg og dermed oppsøkt makt på Sametinget. Disse mener vi må tåle mer kritikk enn dem som kun står i valgmanntallet for å stemme. De hadde dessuten formelt erklært seg som samer da de meldte seg inn i valgmanntallet, og om dette var på falskt grunnlag, ville det i realiteten være et lovbrudd.

Siden det å oppfatte seg som same anses som det viktigste kriteriet for å stå i valgmanntallet, kom vi ikke bort fra at dette var det sentrale kriteriet vi måtte undersøke. Vi kunne derfor ikke unngå å måtte spørre de involverte direkte om de oppfattet seg selv som same.

¹ https://www.nrk.no/sapmi/a-vaere-same-2023_-_handler-ikke-bare-om-reinsdyr-og-samisk-sprak_-sier-noomi-kristine-gaup-1.16391302

Selv om metoden kan virke enkel, kan den likevel oppleves som vanskelig for dem som får dette spørsmålet. For hva vil det si å oppfatte seg som same? Det er ikke nærmere beskrevet i loven, og det blir derfor opp til hver enkelt å vurdere hva de legger i akkurat det.

Det er også et veldig personlig spørsmål, og derfor føltes det for oss også som veldig invaderende å spørre om akkurat dette.

Det andre kriteriet, som gjelder tilknytning til samisk språk, er objektivt og skal derfor i utgangspunktet være lettere å dokumentere. Kravet innebærer at en av foreldrene, besteforeldrene eller oldeforeldrene har hatt samisk som hjemmespråk, eller at en av foreldrene allerede er med i valgmanntallet.

Hva som menes med «hjemmespråk» sier loven derimot ikke noe utdypende om, men det er altså ikke et krav om morsmål. Det er dessuten vanskelig å dokumentere «hjemmespråk» mange år tilbake i tid gjennom gamle kilder som kirkebøker og folketellinger. Flere av oppføringene er dessuten fra da fornorskningen var som sterkest, og mange vegret seg for å oppgi sin samiske tilknytning til offentlige myndigheter.

Til vår store overraskelse var svært mange av de politikerne vi spurte, veldig åpne om sin samiske identitet, og innrømmet at de ikke oppfattet seg som samer.

Dette kom fram både i vår hovedsak, hvor vi behandlet klagesaken mot fremskrittspartipolitikerne, og i saken om politikerne i nord, hvor Hammerfest-ordfører Terje Wikstrøm var åpen om at han ikke hadde en samisk identitet da han valgte å begjære seg innskrevet i Sametingets valgmanntall.

4. Spesielle erfaringer

4.1 Programvarer forstår ikke samisk

Da vi skulle digitalisere valgmanntallet, oppdaget vi fort at det ble ekstra utfordrende for oss å gjøre det fordi programvarer ikke skjønner samisk, Adobe Acrobat Reader gjorde om samiske bokstaver til norske, blant annet ble Á til Å.

Det førte til mye manuell jobbing med å vaske dataene som ble importert til Excel fra de skannede PDF-filene av manntallet, som vi hadde fått utlevert i papirformat.

4.2 Søring som metode

Vi erfarte også at det å ta kontakt med enkelte kilder var problematisk for de to av oss i teamet som var samisktalende og kom fra Indre Finnmark. Da var det fint at den tredje i teamet snakket østlandsk og kom fra Asker.

«Søringmetoden» var noe vi begynte med først for å teste om det utgjorde noen forskjell hvem av oss som ringte kilder og ba om intervju. Da en av teamets journalister med samisk aksent kontaktet Nordkalottfolkets gruppeleder, ble vi møtt med beskyldninger, mistenksomhet og en rekke krav i forbindelse med et eventuelt intervju.

Vi valgte å la søringen ringe partilederen i stedet. Da fikk vi intervju med én gang.

Vi fikk etter hvert gode erfaringer med vår «søringmetode», både da vi kontaktet kilder i Fremskrittspartiet og kommunepolitikere i nord.

Det ble et bevisst valg fra oss for å få kildene til å senke «guarden» og svare ærlig på spørsmål om sin «samiskhet».

5. Motstand

5.1 våre metoder ble kritisert

Et bevis på hvor sensitiv identitet og etnisitet kan være, var reaksjoner vi fikk underveis.

En av våre hypoteser var at kvener ønsker å få innflytelse på Sametinget. To representanter fra Nordkalottfolket hadde, som nevnt innledningsvis, stilt opp i kvendrakt under den offisielle åpningen av Sametinget høsten 2021 og takket for de kvenske stemmene i avisen Ruijan Kaiku.

Derfor tok vi kontakt med disse representantene og stilte dem det samme spørsmålet som til fremskrittspartipolitikere og gruveordføreren: Oppfattet de seg selv som sameer?

Dette reagerte de imidlertid sterkt på. Partiet så på det som et angrep på representantenes samiske identitet. Partiet skrev et innlegg på Facebook om at NRK Sápmi stilte spørsmål ved om deres parlamentariske nestleder var same nok til å være sametingspolitiker.

Dette innlegget tok avisa iFinnmark tak i og laget en artikkel der representantene Ulf Tore Johansen og Øyvind Lindbäck fortalte at de følte at NRK Sápmi forsøkte å så tvil om deres samiskhet, blant annet fordi de brukte tradisjonelle kvendrakter under åpningen av Sametinget.

Begge svarte for øvrig bekreftende på spørsmålet om at de oppfattet seg selv som sameer, og da valgte vi å ikke ta det med i vår artikkel.

Men at våre spørsmål ikke ble godt tatt imot, fikk vi også høre fra Sametingets talerstol, da representant Vibeke Larsen fra Nordkalottfolket tok ordet og kritiserte våre metoder under Sametingets plenumsmøte i oktober 2022.

«Når man ikke lever opp til et såkalt vedtatt bilde av hva en same er og hvordan man oppfører seg, så tillater også samisk media å stille en samepolitikers legitimitet i tvil», sa Larsen fra talerstolen.

Dette var selvsagt ubehagelig for vår journalist som var på møtet, og vi opplevde at partiet forsøkte å undergrave vår journalistikk og ta regien for våre publiseringer før vi i det hele tatt hadde publisert noe som helst.

Et annet eksempel på hvor sensitivt dette med samisk identitet er, samt forsøk på undergraving av NRKs journalistikk, opplevde vi etter publisering av saken med Ap-ordfører Terje Wikstrøm i Hammerfest. En av Wikstrøms partifeller avviste overfor avisa iFinnmark at Wikstrøm hadde jukset seg inn i valgmanntallet. Partifellen mente at det er umulig å forholde seg til det subjektive kriteriet om «å oppfatte seg som same» for mange fornorskede sameer.

Partifellen trodde heller ikke at det er mange som urettmessig har meldt seg inn i valgmanntallet. Han viste til at NRK kun hadde funnet to personer, noe som er feil. I hovedsaken vår om Frp er det flere, hvorav tre av dem er identifisert. I tillegg har du tilfellet med Wikstrøm, som selv om han oppfyller det objektive språkkriteriet, innrømmer at han ikke følte seg som same da han meldte seg inn – slik loven krever.

I avisartikkelen i iFinmark uttalte Wikstrøm at han følte seg feil fremstilt av NRK. Dette er påstander NRK tilbakeviser. Wikstrøm fikk tilsendt hele saken til gjennomlesning på e-post før publisering, og svarte tilbake at han ikke hadde noen merknader til den. På direkte spørsmål fra avisa om han følte seg lurt av NRK, valgte han ikke å opplyse om dette, men heller unnvikende svare at helheten i intervjuet ikke hadde kommet fram.

Wikstrøm kontaktet heller aldri NRK etter publisering i et forsøk på å korrigere eventuelle feil.

5.2 Ikke innsyn

Sametingets valgmanntall ligger ute til såkalt *offentlig ettersyn* hvert valgår. Det betyr at kommunene i en tidsbegrenset periode legger ut en liste over hvem i kommunen som er oppført i valgmanntallet.

Det er en del av kontrollmekanismen og er forskriftsfestet i Forskrift om valg til Sametinget.

Sametinget vil likevel ikke gi oss innsyn i valgmanntallet og argumenterer med at manntallet kun skal brukes til valg, og ingenting annet.

Det gjorde jobben vår mye mer utfordrende, fordi vi måtte få tilgang til eksemplarer av manntallet via andre kilder, og endte altså med en stor pose med ark vi måtte digitalisere og systematisere. Digitaliseringsarbeidet og vasking av data tok flere uker å få gjort.

Vi måtte også gå flere runder med tanke på innsyn i klagesakene til Sametinget før vi kom i mål. Det som var særlig utfordrende her, var tidsbruken til Sametinget. Det gikk tre måneder fra vi sendte vår innsynsbegjæring til vi fikk innsyn i klagen. Det gikk ytterligere tre uker før vi fikk alle dokumentene tilknyttet klagesakene.

Noen av dokumentene var fullstendig sladdet. Vi fikk blant annet ikke innsyn i på hvilken måte personene som var klaget inn, oppfylte det objektive kriteriet om samisk språktilknytning.

Vi klaget dette inn for Sivilombudet våren 2023, men ikke før i november kom Sivilombudet med et svar. De mente at sametingsrådet hadde feiltolket reglene om taushetsplikt og ba derfor Sametinget behandle saken på nytt.

22. desember kom sametingsrådet med sitt nye svar, hvor de opprettholdt avslaget om innsyn, men med en fyldigere begrunnelse. Per januar 2024 er klagesaken til endelig behandling hos Sivilombudet.

Når det gjelder innsyn i Sametingets valgmanntall i sin helhet kom Sivilombudet med noen interessante betraktninger, først og fremst at opplysninger som jevnlig legges ut til

offentlig ettersyn, ikke er omfattet av taushetsplikten, altså navnene på dem som står i valgmanntallet.

Blant annet skriver Sivilombudet:

«En innføring i Sametingets valgmanntall vil blant annet gi stemmerett til et folkevalgt organ (Sametinget). Hvem som har rett til å delta i valg av Sametinget, med de oppgaver og fullmakter det er gitt, er i utgangspunktet noe allmennheten har en berettiget interesse i å vite. At innføringen medfører stemmerett, innebærer også at opplysningen vil ha enkelte fellestrekk med statsborgerskap, som ifølge forvaltningsloven § 13 andre ledd første setning ikke er «noens personlige forhold.»

På bakgrunn av dette ba vi i desember 2023 på nytt om å få utlevert Sametingets valgmanntall i sin helhet. Kort tid etter ble innsynet avslått med begrunnelsen at Sametinget ikke har hjemmel til å utlevere dette. Sametinget la til at de avventer en endelig avklaring fra Sivilombudet på innsyn i klagesakene – som de mener vil kunne ha noe å si for om det å stå i Sametingets valgmanntall skal regnes som taushetsbelagte opplysninger eller ikke.

Per januar 2024 har NRK likevel valgt å klage inn også denne avgjørelsen.

6. Organisering av arbeidet

Vi var tre journalister som jobbet med dette prosjektet. Vi jobber i NRKs undersøkende redaksjon nord, som er en redaksjon satt sammen av journalister fra NRK Sápmi, NRK Finnmark, NRK Troms og NRK Nordland.

I starten av prosjektet hadde vi Inghild Eriksen som reportasjeleder. Etter hvert overtok Gyda Hesla reportasjelederfunksjonen samtidig som hun også jobbet som journalist i prosjektet.

Sakens kjerne berører identitet, lovverk og demokratiet. Hvordan kunne vi best vise frem saken visuelt? Vi skjønnte tidlig at vi ville trenge illustrasjoner. Dermed fikk vi med oss regionens egen grafiske illustratør, Egil Ursin, til å lage det som ble viktige og gjenkjennbare illustrasjoner for saken, brukt både på nett og på TV.

Vi fikk også kyndig fotohjelp fra kollega Benjamin Fredriksen.

I tillegg bidro alle i redaksjonen med deling av kunnskap, og vi fikk vi uvurderlig datahjelp av kollega Beth Mørch Pettersen i forbindelse med digitaliseringen av valgmanntallet.

7. Dette er nytt

Det er første gang at journalister i Norge systematisk har undersøkt om valgmanntallskriteriene blir fulgt. Det har vært enkeltsaker der personer som ikke oppfyller kriteriene, har stått fram i medier tidligere, men det har ikke blitt publisert nyhetssaker hvor *omfanget* er undersøkt.

Våre undersøkelser viser at flere politikere fra Fremskrittspartiet har stemmerett ved sametingsvalget, selv om de ikke oppfyller grunnvilkåret for å få stemmerett. Våre undersøkelser viser også at innmeldingene i noen grad har foregått gjennom systematisk kontakt med partikontoret eller ledelsen i partiet.

Undersøkelsene våre viser også at det er få som klager på manntallsføringer i Norge, og at de to klagene som har vært, ikke har ført frem.

Slik har vi avdekket store svakheter ved den mest grunnleggende samiske institusjonen, slik debatten og reaksjonene som fulgte, gjenspeiler.

At personer ønsker å oppnå fordeler ved å utgi seg selv som urfolk, er ikke noe nytt fenomen, selv om temaet har vært lite omtalt eller undersøkt i norsk kontekst. I Canada og USA har dette blitt belyst i flere nyhetssaker de siste årene, senest ved at CBC i Canada høsten 2023 avslørte at artisten Buffy Saint-Marie, som hadde blitt berømt på grunn av sin urfolksbakgrunn, slettes ikke var født på et reservat i Canada slik hun hadde hevdet, men var født i USA av etterkommere etter britiske og italienske innvandrere.

8. Oppsummering

Vi hadde som mål å avsløre at maktpersoner i et nettverk hadde planlagt og systematisk brutt manntallskriteriene for å få råderett over land og vann i Finnmark, og at samisk selvbestemmelse da må vike for andre interesser.

Vi vil si at vi i stor grad nådde målet vårt, ved at vi i våre saker har vist at maktpersoner har fått stemmerett og stilt til valg til Sametinget, selv om de ikke oppfyller grunnvilkåret for å delta i det samiske demokratiet.

Vi ser at det har foregått i et nettverk, i partiet Fremskrittspartiet. Politikerne har gjort dette fordi partiet ønsker å stille liste til sametingsvalget, for på den måten å få makt og innflytelse i samiske spørsmål. Partiets mål er å legge ned Sametinget, som er samenes folkevalgte parlament som sikrer samene selvbestemmelse i saker som angår dem selv.

Vi har også vist at enkelte politikere har brutt manntallskriteriene for å påvirke i enkeltsaker, ved at ordfører i tidligere Kvalsund kommune, Terje Wikstrøm, ønsket stemmerett ved sametingsvalget fordi han ønsket å påvirke i en betent arealkonflikt i sin egen hjemkommune. Sametinget har vært tydelig på at de ikke ønsker gruvedrift i kommunen, fordi det går ut over samisk reindrift i området. Wikstrøm meldte seg inn i valgmanntallet, selv om han på det tidspunktet ikke oppfylte grunnvilkåret for stemmerett.

Våre undersøkelser viser også at maktpersoner (lokalpolitikere) i større grad er med i manntallet i forhold til resten av befolkningen i Finnmark, ved at 46 prosent av lokalpolitikere har stemmerett ved sametingsvalget, mot 16 prosent av den øvrige befolkningen.

Vi har også vist at kontrollen med innmeldingene til valgmanntallet er svakere i Norge enn i Finland og Sverige. Sametinget har ikke nedskrevne rutiner for hvordan kontrollen skal gjennomføres og har i for stor grad valgt å stole på at personer oppgir riktige opplysninger ved innmeldinger.

Både i Sverige og Finland har de strengere kontroll, ved at egne valgnernder går gjennom hver enkelt søknad. Det er også mange flere klager i de to andre landene enn i Norge.

Mesteparten av landområdene i Finnmark eies av Finnmarks befolkning gjennom Finnmarkseiendommen (FeFo). Sametinget og Finnmark fylkesting oppnevner tre styrerepresentantene hver, og for å få råderett over land og vann i Finnmark, må et parti ha flertall både i Sametinget og i fylkestinget. Siden verken Frp eller andre partier per dags dato har flertall i FeFo, har vi ikke undersøkt styreforholdene i FeFo nærmere.

9. Konsekvenser

Våre saker har hatt konsekvenser. Etter at vi publiserte vår første sak, besluttet Sametinget i plenum at de ville undersøke valgmanntallet. Dette arbeidet er nå i gang. Telemarksforskning har fått i oppdrag å undersøke hvorfor personer som er registrert i Sametingets valgmanntall, velger å melde seg ut.

Undersøkelsen skal også kartlegge hvorvidt det subjektive og det objektive kravet er oppfylt, gjennom en anonym kartlegging blant velgerne. Denne undersøkelsen skal være ferdig i juni 2024.

Sametinget har også i 2023 strammet inn på de interne saksbehandlingsrutinene for behandling av innmeldinger til Sametingets valgmanntall. Folk blir nå oppfordret til selv å legge ved dokumentasjon på hvordan de oppfyller de objektive kriteriene. Samtidig har Sametinget styrket veiledningsfunksjonen ved at de har lagt ut lenker til hvor folk kan finne informasjon om hjemmespråket til sine forfedre.

Sametinget jobber også med å utrede mulighetene for en alternativ behandling av innmeldinger, hvor politisk nivå har avgjørelsesmyndighet. I Norge i dag er det administrasjonen ved Sametinget som behandler slike søknader, mens i Sverige og Finland har de valgnernder som gjør dette. Sametinget skal undersøke om en slik ordning med valgnernder er noe de bør ha også i Norge.

Vedlegg:

Lenker til hovedsakene:

De falske samene, publisert 10.12.2022 nrk.no:

- Norsk versjon: <https://www.nrk.no/sapmi/xl/vil-vaere-same-folk-i-frp-melder-seg-inn-i-sametingets-valgmanntall-uten-a-vaere-same-1.16150844>
- Samisk versjon: https://www.nrk.no/sapmi/xl/ovddadusbellodat-politihkkarat-die_ithit-ie_aset-jienastuslohkui-vaikko-eai-ane-ie_aset-sapmela_an-1.16207641
- Sametinget, reportasje til Lørdagsrevyen NRK TV 10.12.23: <https://tv.nrk.no/se?v=NNFA02121022&t=1765s>

Andre saker vi har publisert i samme sakskompleks:

- Meldte seg som same for å kjempe for gruvedrift, 08.12.23, nrk.no: <https://www.nrk.no/sapmi/politikere-overrepresentert-i-sametingets-valgmanntall-1.16151770>
- Falske samar: Juksar nokon seg til makt? 12.12.2023, NRK Oppdatert podcast: https://radio.nrk.no/podkast/oppdatert/sesong/202212/l_aba35c44-de87-4ec5-a35c-44de87bec57f
- Rekordmange skaffer seg stemmerett til sametingsvalget, men ikke alle jubler, 19.12.23, nrk.no: <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/populaert-a-vaere-same-stadig-flere-melder-seg-inn-i-sametingets-valgmanntall-1.16185067>
- Wannabe-samer i Finland og pretendians i USA: – Vil være urfolk når det gir fordeler, 13.01.2023, nrk.no: <https://www.nrk.no/sapmi/okende-problem-med-falske-urfolk-i-usa-og-canada-1.16217321>
- Ragnhild føler seg mistenkeliggjort som falsk same, 15.02.2023, nrk.no: <https://www.nrk.no/sapmi/ragnhild-kuru-eltervaag-foles-seg-mistenkeliggjort-som-falsk-same-1.16258713>
- Sametinget har strammet inn kontrollen: Er jeg ikke same nok? 20.04.2023, nrk.no: <https://www.nrk.no/sapmi/sametinget-har-skjerpet-kontrollen-med-valgmanntallet-1.16378485>
- Jakten på tilhørighet, 06.05.2023, nrk.no: <https://www.nrk.no/sapmi/a-vaere-same-2023--handler-ikke-bare-om-reinsdyr-og-samisk-sprak-sier-noomi-kristine-gaup-1.16391302>
- Hvem skal få bruke vidda? 12.05.2023, nrk.no: <https://www.nrk.no/sapmi/xl/frikjorer-magnus-lindback-vil-kjore-snoskuter-i-dypsno-reindriftil-vil-bevare-motorferdselloven-1.16397137>